

Ольга Приймук

ЕВОЛЮЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ЦІНОУТВОРЕННЯ

Досліджується еволюція формування теорії ціноутворення залежно від розвитку економічних відносин суспільства. Розглядаються погляди основних економічних шкіл, а також переваги та недоліки їхніх поглядів на формування структури ціни.

Ключові слова: теорія ціноутворення, теорія трудової вартості, теорія граничної корисності, маржинальна теорія ціноутворення, теорія попиту та пропозиції, цінність.

Исследуется эволюция формирования теорий ценообразования в зависимости от развития экономических отношений общества. Рассматриваются взгляды основных экономических школ, а также недостатки и преимущества их взглядов на формирование структуры цены.

Ключевые слова: теория ценообразования, теория трудовой стоимости, теория предельной полезности, маржинальная теория ценообразования, теория спроса и предложения, ценность.

The evolution of the formation of the theory of pricing, depending on the development of the economic relations of society. The ideas of the major economic schools, as well as the advantages and disadvantages of their views on the formation of the price structure.

Keywords: pricing theory, the theory of labor value, the theory of marginal utility, marginal pricing theory, the theory of supply and demand, value.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування будь-якого підприємства залежить від вміння володіти усіма методами ринкового господарювання. Осмислене використання нового економічного інструментарію неможливе без чіткого розуміння законів ринку, характеру їх дії в різних сферах економіки. В ринковій економіці все має свою ціну: кожен товар і кожна послуга, ціна виступає ключовою категорією ринкової системи, якій належить провідна роль у функціональному механізмі ринку.

Ціни обслуговують усі рівні управління економікою та відіграють активну роль у мікро- та макроекономіці. На мікрорівні регулюють господарську діяльність підприємства, встановлюють взаємозв'язки між ними, оскільки вони одночасно є покупцями і продавцями різних видів продукції та послуг. На макрорівні ціна формує структуру економіки; уdosконалює пропорції між фондами відшкодування, споживання та накопичення, різними сферами економіки, а також виробничої та невиробничої; виступає інструментом раціонального використання ресурсів у суспільстві; сигналізує про диспропорції, що виникають у економіці. Адже ціноутворення є невід'ємною складовою маркетингової діяльності підприємства, а з рівнями цін і їх співвідношеннями пов'язано чимало аспектів макроекономічної рівноваги товарного і фінансового ринків. Таким чином, в умовах ринкового ціноутворення економіка постійно структурно вдосконалюється, пристосовую-

© Приймук О. Р., 2012

чись в межах наявних ресурсів під потреби суспільства, населення, що забезпечує її прогресивний розвиток. Ціноутворення являє собою основу ринкового регулювання, тому дослідження природи ціни та еволюції її теоретичних основ є необхідною умовою вдосконалення господарського механізму.

Наукові дослідження. Економісти давно звернули увагу на залежність цін від корисності речей і наявність їх взаємозв'язку з матеріальними й нематеріальними благами та витратами на їх створення. Між економістами виникла суперечка щодо впливу фактора корисності чи фактора витрат з огляду необхідності надання переваг одному з них у процесі формування цін. Класиками вивчення теорії ціноутворення вважаються А. Сміт, В. Петті, Д. Рікардо [1], Дж. Мілль [8], К. Маркс [6] тощо, представниками неокласичної школи були А. Маршалл [7], У. Джевансон, Л. Вальрас, Дж. Робінсон [9], П. Самуельсон [10] та ін. Разом з цим досить повна теоретична база ціноутворення характеризується значним розсіюванням основоположних принципів ціноутворення.

Сучасні вчені економісти, такі як М. Артус [2], М. Макаренко [5], О. Базилюк, Н. Колесникова [4] тощо, при вивченні механізмів ціноутворення аналізують підходи класичних та неокласичних шкіл до проблем визначення основ ціни.

Метою даної статті є дослідження еволюційних аспектів формування теорії ціноутворення на підставі аналізу наукових розробок класиків економічної теорії, що дасть можливість сформувати методологічні підходи ціноутворення на послуги метрополітену в ринкових умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Перші згадування про ціни містяться ще у стародавніх законах, які були створені понад 2000 років до н.е., а саме, в працях античних мислителів, філософів Китаю та Індії. Так давні та середньовікові автори вже виділяли такі характеристики ціни, як вартість, витрати, корисність. У Вавилонському царстві в законах царя Хамуралі визначалися умови та розмір оплати найму та оренди, встановлювалася плата за різні побутові та комунальні послуги. Римська імперія тривалий час видавала закони, за якими встановлювалися ціни на хліб. В історичному аспекті сутність ціни розглядали засновники теорії попиту та пропозиції, теорії трудової вартості, теорії граничної корисності, теорії витрат виробництва, теорії трьох факторів виробництва. Базові концептуальні підходи до ціноутворення формувалися поступово, виходячи із існуючих в тому чи іншому історичному періоді умов та відповідних їм економічних відносин. Але найбільше визнання в економічній науці в пізнанні природи ціни отримали дві концепції ціноутворення:

- 1) марксистська (витратна), в основі якої лежить теорія трудової вартості;
- 2) австрійська (маржинальна), за якою вважали, що основою ціни є корисність товару і включала в себе теорії граничної корисності, теорії витрат підприємства, теорії попиту та пропозиції.

На рис. 1 подано характеристику основних шкіл, їх представники та головні положення щодо визначення сутності та структури ціни.

Докладно розглянемо погляди представників кожної концепції на основу ціни та їх представлення щодо механізму ціноутворення.

Згідно з теорією трудової вартості ціна товару – це грошовий вираз його вартості, тобто в основі вартості лежить праця, яка витрачається на виробництво даної продукції і таким чином втілена праця створює вартість продукції. Усі товари на ринку однакової якості продаються за одинаковими цінами, в основі яких лежить суспільна праця. Тобто ціна, яка є грошовою формою вартості, відображає витрати суспільно необхідної праці. Суспільно необхідні витрати праці це час, який потрібен для виробництва основної маси продукції даного виду. На основі теорії трудової вартості був сформульований закон ва-

ртості, відповідно до якого обмін товарами на ринку відбувається за вартістю, визначеною суспільно необхідними витратами праці.

Rис. 1. Концепції та представники теоретичних підходів до ціноутворення

Базові визначення вартісної теорії ціни викладені в працях представників епохи становлення капіталізму (кінець XVIII – початок XIX ст.) – засновники класичної школи політичної економіки В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо.

В. Петті вважається першим автором трудової теорії вартості. Він ввів поняття «природна ціна» (внутрішня вартість) та «ринкова ціна». Визначав вартість затратами праці, встановлюючи кількісну залежність величин вартості від продуктивності праці. У своєї праці «Трактат о налогах и сборах» (1662 р.) він вперше сформулював основну тезу класичної політичної економії: багатство нації створюється у всіх сферах матеріального виробництва, а праця – основа цього багатства. Йому належить класична формула економіки: «труд – отець багатства, а земля – его мать» [1].

Подальший розвиток поглядів англійської школи пов’язаний з працями А. Сміта, основною з яких є «Исследования о природе и причинах богатства народов» (1776 р.) [1]. За думкою А. Сміта, вартість визначається витратами праці, а саме тією кількістю праці, на яку можна придбати даний товар. Разом з цим вартість визначається джерелами дохо-

ду, під якими він розумів заробітну плату, прибуток і ренту. На його думку обмін товарами відповідно лише до затрат праці відбувався у первісному суспільстві, слаборозвиненому. З появою приватної власності на землю і нагромадженням капіталу складовими мінової цінності поряд з трудовими затратами стають затрати капіталу і землі. Ціноутворювальними чинниками виступають праця, земля, капітал і підприємливість, а структуру ціни складають відповідні їм доходи – заробітна плата, рента, процент і прибуток.

Ідею А. Сміта про те, що вартість визначається працею тільки у примітивному суспільстві послідовно розкрив Д. Рікардо. Він зробив спробу знайти якісні співвідношення між заробітною платою, вартістю, прибутком та рентою. У своїй праці «Начало політическої економії и налогового обложение» (1817 р.) довів, чому теорія трудових витрат повністю не може пояснити співвідношення товарних цін [1]. В ціну він включав вартість праці, витрачену на виробництво даної продукції, а також, вартість капіталу, зайнятого в його виробництві. Тим самим суттєве значення належить витратам виробництва, які й регулюють ціну. Дослідник підкреслював, що вплив попиту та пропозиції на ринкову вартість товару має короткостроковий характер, а визначальним фактором у довгостроковій перспективі – є витрати виробництва.

Найбільш послідовним прихильником вартісної теорії ціни є К. Маркс, який у своєї основній праці «Капітал» ввів поняття абстрактної праці як об'єктивної субстанції вартості. Сутність його концепції полягала в тому, що він визнавав існування двох економічних категорій – «вартість» і «ціна», кожна з яких має власну характеристику та зміст. Він трактує ціну як грошовий вираз вартості товару. Вчений вважав, що першооснова ціни – вартість – створена абстрактною працею, а споживча вартість – сукупність корисних властивостей товару, що задовольняють потреби споживачів і є результатом функціонування конкретної праці. Таке розмежування властивостей товару і відповідних їм видів праці дало можливість Марксу стверджувати, що вони існують певною мірою незалежно одна від одної, суперечать одна одній, а головне, що у вартості немає ні єдиної частки споживчої вартості. Тобто на величину вартості (і безпосередньо на ціну) споживчі характеристики товару не впливають, що, як відомо, не відповідає дійсності [6]. Взагалі, марксова теорія вартості являє собою цілісну в науковому плані систему поглядів, побудовану на підґрунті класичної політичної економіки, і довгий час виконувала роль методологічної основи ціноутворення в країнах з централізованим плановою економікою. Але її однофакторність у багатомірному світі економічних явищ, недооцінка ролі ринкового попиту у моделюванні цін і, як наслідок, суттєвий підхід до їх формування зробили нагальнуюю потребу в нових ідеях щодо теоретичних конструкцій і практичних методів ціноутворення [5].

З трудової теорії вартості випливає, що формування вартості здійснюється в сфері виробництва. Відповідно затратна база має в основному виробничий характер. Звідси і розрахунки для встановлення цін обмежуються переважно впливом ресурсозабезпеченості пропозиції. Одним із головних недоліків розглянутої концепції трудової вартості є недодаткове оцінювання значення попиту та кон'юнктури ринку при визначенні ціни [2].

Як альтернативна концепція щодо марксистського підходу у XIX ст. з'явилася теорія граничної корисності, що вводить поняття цінності та корисності для опису процесу ціноутворення. Цінність є міновою вартістю товару, але не всяка корисна реч може мати цінність. Якщо корисні речі існують в необмеженій кількості, то вони не мають цінність. Цінність буде мати лише та продукція, запас якої буде строго обмежений. Таким чином, цінність характеризує відношення людини до речей, а не відношення людини з приводу речей. Переваги тому чи іншому товару споживач надає залежно від того, яку він принесе йому користь. Корисність визначається такими умовами: по-перше, здатність товару

чи послуги задоволення потреби споживача; по-друге, задоволення, яке людина отримує від споживання товару чи послуги і по-третє, корисність є суб'єктивною властивістю товару. Засновниками даної теорії є представники австрійської школи, яка з'явилася у 70-х рр. XIX ст. Її представниками є К. Менгер, О. Бем-Баверк, Ф. Візер. Їх вважають засновниками нового напрямлення, яке назвали «маржиналізм» (граничний). Пізніше маржиналізм назвали переворотом у економічній науці та присвоїли назву «маржиналістська революція».

В основі маржиналістської теорії лежить припущення про існування граничної корисності товару. Головним для підприємства є кінцевий результат його діяльності, який оцінює сам споживач, спираючись на свої потреби та смаки, а не на обсяги витрат на виробництво даного товару. Тому детально досліджували потреби споживачів та поведінку окремих фірм. Категорії «вартість» та «товар» вони замінили на поняття «цінність» та «економічне благо».

Під благом Менгер розумів предмет, який задоволяє будь-яку людську потребу. Усі блага він ділив на економічні та неекономічні і стверджував, що цінність економічних благ виявляється людиною в процесі задоволення його потреб. За його думкою, цінність являє собою суб'єктивне судження про добробут, тому поза свідомістю споживачів не існує [2].

Бем-Баверк висував задачу обґрунтувати існуючий закон розміру цінності речей. Він стверджував, що цінність товару може вимірюватися величиною його граничної корисності і визначатися важливістю конкретної потреби. Ціна, за його поглядами, – це суб'єктивна вартість, що спирається лише на бажання споживачів і ніяк не залежить від витрат на виробництво. Процес придбання товаром цінності ділив на два етапи: спочатку з'являється необхідність придбати товар, а потім його стає мало, виникає можливість підняття ціни. Таким чином, за допомогою попиту та пропозиції на ринку створюється усереднена ціна. Із процесу ціноутворення Бем-Баверк виключив працю та витрати виробництва [2].

Можна зробити такі висновки щодо наукових поглядів маржиналістів на процес ціноутворення:

- усі блага розділили на економічні (рідкісні) та вільні (неекономічні);
- ціна на економічні блага залежить від потреби в них споживача, а не від витрат на їх виробництво;
- заперечували повністю теорію трудової вартості і вважали, що ціна не має ніякої об'єктивної основи.

Теорію граничної корисності постійно критикували, але вона стала сильним поштовхом для подальших досліджень в області економіки, а саме, для розробки концепції «граничних величин». Дана теорія не розкриває практики складення ціни. Її послідовники визнавали неможливість кількісного вимірювання корисності та сконцентрували увагу у своїх роботах на проблемі взаємозамінності товару залежно від динаміки цін. З практичної точки зору всі теоретичні розробки граничної корисності відрізняються високим рівнем абстракції. Останнє суттєво ускладнює отримання прикладних її результатів. Головна особливість розробок, які ґрунтуються на теорії граничної корисності, з точки зору ціноутворення полягає в тому, що процес формування ціни переноситься із сфери виробництва у сферу обігу.

Зарах ця теорія використовується у мікроекономіці для показу створення витрат і цін, поведінки споживачів та фірм в умовах обмежених ресурсів.

Родоначальником нового напрямлення у теорії цінності та цін є видатний економіст А. Маршалл. Однобічність теорії граничної корисності він бачив у об'єднанні цінності

тільки корисністю. Процес формування ціни за маржинальною теорією неокласичного синтезу характеризується такими принципами:

- попит і пропозиція розглядаються як рівнозначні фактори формування рівня цін;
- досягнення збалансованості (рівноваги) на ринку;
- аналіз співвідношення попиту та пропозиції, ринкових змінних здійснюється з точки зору граничного стану.

Попит у цій теорії розглядається як складова багатофакторної функції, в якій акумулюються типи ринкових структур, характер конкурентних відносин, пропозиції товарів, діючий рівень цін, фінансовий стан споживачів і виробників, suma споживчих переваг тощо.

Маршалл з'єднав теорію граничної корисності з теорією попиту та пропозиції, а також з теорією трудової вартості. Він висловлював думку щодо необхідності синтезу граничної корисності та витрат виробництва при визначенні того, чим визнається цінність товару. Саме з його роботами пов'язаний відхід неокласичної школи від спроб побудувати теорію вартості і ціни на принципі монізму.

Принцип монізму означає, що має бути знайдене єдине джерело вартості, єдина основа ціни та єдині джерела доходів суспільства у ринковому механізмі. Маркс вважав таким єдиним джерелом тільки працю, теоретики австрійської школи за єдину основу приймали граничну користь, а у Маршалла визначення цінності та ціни зводилося до виявлення взаємодії ринкових сил, що лежали як на боці попиту (гранична корисність), так і пропозиції (витрат виробництво). Суттєва увага приділялася аналізу закону попиту та пропозиції, а також рівноважної ціни. Він відмічав, що чим більшу кількість товару необхідно продати, тим нижчою повинна бути ціна. Також ним була досліджена функціональна залежність попиту від зміни ціни: попит на товар є еластичним, якщо він змінюється в більшому ступені, ніж його ціна [7].

Найважливішою прикладною ідеєю маржинальної теорії визнається концепція визначення граничного обсягу виробництва, за межами якого стає економічно невигідно його збільшувати. Тобто основне завдання полягає у визначенні оптимального обсягу виробництва продукції, за межами якого стає невигідним збільшення його випуску. Стан граници на ринку означає перехід діяльності підприємницької структури з прибуткової зони до збиткової, тобто коли випередження приросту доходів над приростом витрат змінюється збитковою зоною: приріст витрат починає випереджувати приріст доходів.

Також великий внесок у вивчені основ ціноутворення зробила представниця кембриджської школи Дж. Робінсон своєю працею «Экономическая теория несовершенной конкуренции» (1933) [9], де розглядає формування цін в умовах, коли кожний виробник може бути монополістом у виробництві своєї продукції.

Прихильники теорії витрат виробництва вважали, що на ціну, яку згоден сплатити споживач залежно від ступеня корисності продукції, впливає і ціна, за якою згоден реалізовувати товар виробник. При цьому ціна виробника не може бути нижчою за витрати, тому в основі розрахунку ціни повинні лежати калькуляція витрат та передбачувана норма рентабельності. Якщо виробник не компенсує свої витрати і не отримує прибутку, то він не буде зовсім виробляти даний товар.

Можна вважати, що усі наступні теоретичні розробки присвячені проблемам ціноутворення засновані на теоретичних передумовах заснованих А. Маршаллом. Розробки неокласичного напрямку теорії граничної корисності належать до найприйнятніших концепцій для практики ціноутворення за таких міркувань:

- вона передбачає пристосування цінових вирішень суб'єктів господарювання до поточного та перспективного споживчого попиту;

- маржиналістський підхід значно змінює характер ринкової рівноваги, надає йому певного динамічного напрямку;
- концепція передбачає чітке розмежування цінових вирішень на короткий та тривалий терміни;
- відбувається індивідуалізація ціноутворення, що характеризується швидкістю реакції суб'єктів ринку на різновекторну зміну елементів ринкового механізму;
- націлює суб'єктів господарювання на оптимізацію цінових вирішень, що проявляється здебільшого у виборі витрат.

Серед вітчизняних економістів слід відмітити внесок науковців М. І. Туган-Барановського та П. Б. Струве. Так, у своїй праці «Основы политической экономии» М. І. Туган-Барановський стверджував, що цінність і вартість являють собою логічні категорії господарства, а теорія граничної корисності доповнює класичну теорію вартості.

П. Б. Струве визначав ціну як головну категорію економічної науки і саме із цін логічно та історично складається цінність.

Неокласичний напрямок ціноутворення проприався приблизно століття, не витримавши випробування Великої депресії 30-х років. Реальні процеси перестали укладатися у концепцію автоматичного самонастроювання економіки. Ціни перестали знижуватися навіть коли пропозиція перевищувала попит, при зменшенні заробітної плати почало зростати безробіття. Так з'явила і почала розвиватися теорія регулівного капіталізму. Головна ідея нового напрямлення полягала в тому, що держава повинна активно втручатися у економічне життя, оскільки ринковий механізм не здатний до саморегулювання. Він не в змозі впоратися з такими явищами як безробіття, інфляція, низькі темпи економічного росту, циклічні кризи тощо. Відомий англійський вчений Дж. Кейнс довів, що у розвинутій

ринковій економіці ціни вже не в можуть виконувати повною мірою свою класичну функцію всебічного оперативного регулятора. Він відкинув висновок класичної моделі про вільне ціноутворення як головного інструменту досягнення ринкової рівноваги у зв'язку з такими обставинами:

- ціни ХХ ст. стали негнучкими за рахунок процесу монополізації економіки, що не дозволяє адекватно відображати динаміку попиту та пропозиції;
- довгострокові контракти між постачальниками та споживачами ускладнюють оперативне реагування цін на зміну ринкової кон'юнктури [3].

У результаті ціни стають малорухливими (особливо у короткостроковий період) та дезорієнтують підприємців при вирішенні питання щодо зміни обсягів виробництва. Якщо у класичній моделі при перевищенні пропозиції над попитом ціни знижувалися, то за кейнсіанською моделлю при збереженні завищених цін і зростанні безробіття скоро-чується обсяг виробництва. У ситуації перевищення попиту над пропозицією ціни зростають, обсяг пропозиції збільшується, рівень безробіття знижується. Таким чином, Кейнс довів, що досягнення рівноважного стану (коли сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції) сумісне з такими негативними явищами, як інфляція, безробіття та спад виробництва, подолати які можна лише в результаті цілеспрямованого регулювання з боку держави. Головним об'єктом державного регулювання вважався сукупний попит, основними засобами збільшення якого рекомендувались кредитно-грошова та бюджетна політика.

Висновки. Таким чином можна стверджувати, що науковий пошук теоретичної основи ціни не припиняється і зараз. Різноманітність економічних теорій ціноутворення зводиться до дослідження процесу порушення та відновлення ринкової рівноваги. Вчені-ціновики як на пострадянському просторі, так і в умовах ринкової економіки роблять

ІНШІ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ

спроби поєднати переваги трудової теорії з позитивними сторонами маржиналізму, намагаючись на цьому підґрунті утворити всеохоплючу теорію ціни.

Отже, сучасне практичне ціноутворення в ринковій системі здійснюється на засадах неокласичної теорії. Ринкова рівновага не може базуватися виключно на споживчому попиті або тільки на витратах. Ринкові ціни на товари і послуги та економічні фактори мають відображати сукупні умови виробництва і споживання. Цінова політика фірм у короткостроковій і довгостроковій перспективі будується, зважаючи на рівень власних граничних витрат та обсяг її еластичності попиту. Така методологія ціноутворення стимулює скорочення затрат виробничих факторів на одиницю продукції, спрямовує виробництво на задоволення запитів споживачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антология экономической классики* / А. Смит, У. Петти, Д. Рикардо. Т. 1 – М.: Эконов, 1993. – 478 с.
2. *Артус М. М. Формування механізму ціноутворення в умовах ринкової економіки*. – Тернопіль.: Економічна думка, 2002. – 354 с.
3. *Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег*. // Н. Н. Любимов, Л. П. Кураков – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
4. *Колесникова Н.М. Теория адаптивно-гармонизационного механизма ценообразования на железнодорожном транспорте*. – К.: КУЕТТ, 2007. – 349 с.
5. *Макаренко М. І. Ціна в переходній економіці: теоретичні аспекти*. – Суми: Ініціатива, 1997. – 42 с.
6. *Маркс К. Теории прибавочной стоимости* Маркс К., Энгельс Ф. //Соч.; Т. 26. – Ч. 1-3.
7. *Маршал А. Принципы экономической науки*: В 3 т: Пер. с англ. /Под ред. О. Г. Радынова. – М.: ИГ «Прогресс», 1983-1993.
- 8 *Миль Дж. С. Основы политической экономии*. – М., 1981.
9. *Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции*: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 471 с.
10. *Самуэльсон П. Экономика*: Пер. с англ. / П.А. Самуэльсон; – Севастополь: Ахтиар, 1995. – 384 с.